

TEN GELEIDE

Na de totstandkoming van de paarse coalitie haastten voorlieden van PvdA en VVD zich duidelijk te maken dat het om 'een gewoon kabinet' ging. Inderdaad viel op dat moment moeilijk aan te geven wat er nu zo typisch 'paars' was aan een kabinet met een regeerprogram dat het CDA grotendeels kon onderschrijven. Het kabinet-Kok werd dan ook wel een 'nationaal kabinet zonder het CDA' genoemd. Maar ook als de paarse kleur van het (voorgenomen) beleid niet goed uit de verf zou komen, dan nog is in ieder geval de samenstelling van het kabinet voor Nederlandse begrippen hoogst ongewoon. Wie had bijvoorbeeld tien jaar eerder kunnen denken dat toenmalig vakbondsleider Wim Kok nu samen met liberalen bezig is de verzorgingsstaat drastisch te herzien?

Volgens fraaie politicologische theorieën behoorde een coalitie met PvdA en VVD tot de onmogelijkheden. Zo schrijven de 'spelregels' die worden geformuleerd in coalitietheorieën voor dat de ideologische afstand tussen de zich coaliserende partijen niet te groot mag zijn en dat de prioriteiten van de deelnemende partijen sterk met elkaar overeen moeten komen. Vlak na de verkiezingen van mei 1994 betoogde een hoogleraar in de politicologie nog met deze regels in de hand dat PvdA en VVD ideologisch te ver van elkaar verwijderd zijn om te kunnen samenwerken: 'Het lijkt (nog) een brug te ver...'¹. De werkelijkheid blijkt zich van dergelijke theorieën niet altijd veel aan te trekken. Vreemd is dat niet, omdat theorieën – met een pretentie van algemene geldigheid – weinig ruimte laten voor specifieke omstandigheden die zich kunnen voordoen, voor verschillen in de (sterk door de historie bepaalde) politieke cultuur van landen, en voor de rol van het toeval. Als het CDA net boven de PvdA uit de verkiezingen was gekomen, als Van Mierlo niet zo hardnekkig was blijven vasthouden aan zijn weigering andere opties dan 'paars' te onderzoeken, of als Bolkestein de (electorale) gok van deelname aan een kabinet met de PvdA niet had durven nemen, waren de zaken waarschijnlijk anders gelopen (misschien zelfs volgens de regels van bovengenoemde coalitietheorieën).

PvdA en VVD sloten elkaar in 1994 (net als bij de drie daaraan voorafgaande Kamerverkiezingen, overigens) niet meer uit. De opheffing van de oude blokkade leek ditmaal bovendien niet langer louter een formaliteit. Twee jaar voor de formatie van 'paars' zei VVD-leider Bolkestein: 'Het CDA is de belichaming van de accommodatiepolitiek, die sinds de Tweede Wereldoorlog in Nederland is gevoerd. Een politiek

van schikken en plooiën, van consensus. Dat leidt tot mistvorming... Ik houd daar niet van. Ik prefereer een duidelijk debat, een heldere lijn. We hebben het dan over de vorm van de politiek, niet zozeer over de inhoud. Die vorm is een zelfstandige reden geworden voor een andere coalitie, een coalitie zonder het CDA... Als je het inhoudelijk bekijkt, staan wij op een aantal terreinen ontegenzeggelijk dichter bij het CDA, al is de PvdA de afgelopen jaren een stuk naar ons opgeschoven... Maar de Partij van de Arbeid is een partij in de overgang. De PvdA is aan het ruiën. Daarmee is het een onberekenbare factor geworden. Ik weet niet wat de PvdA wil en zelf weten ze dat ook niet². In 1994 was ook het CDA inmiddels in een staat van opperste verwarring geraakt, en daarmee tevens een onberekenbare factor geworden. Bolkestein en Kok hielden zowel voor als na de verkiezingen alle opties nadrukkelijk open. De reserves tegenover onderlinge samenwerking bleven echter groot. Tijdens de formatie liet PvdA-voorman Kok bijvoorbeeld weten dat men er met de wil om 'paars' tot stand te brengen nog niet was: 'Ik kan ook wel zeggen dat ik de wil heb om over de Noordzee te springen'³.

Psychologisch onderzoek heeft uitgewezen dat op de kleur paars geen 'zegen' rust. Proefpersonen brengen de kleur in verband met eigenschappen als onbetrouwbaarheid en conflict, hetgeen te verklaren zou zijn uit het feit dat 'purple is a mixture of blue and red, colors of entirely different characters, which are bound to clash when combined as in purple'⁴. Of blauw en rood inderdaad zo onverenigbaar zijn dat het paarse kabinet bovengenoemde eigenschappen vertoont, kan alleen de toekomst leren.

Dit boek gaat niet zozeer over de toekomst van paars, als wel over de vraag hoe blauw en rood in het verleden op elkaar reageerden, hoe van 1894 tot 1994 de verhouding tussen liberalen en socialisten in Nederland is geweest. Allereerst schetst Van der List in zijn bijdrage de ideologische uitgangspunten van het liberalisme en het socialisme. Hij gaat na hoe deze uitgangspunten zich tot elkaar verhouden en in hoeverre ze overeind zijn gebleven in de confrontatie met de weerbarstige realiteit. Op basis daarvan draagt hij enkele mogelijke oorzaken aan van de recente toenadering tussen VVD en PvdA. Dan volgen de bijdragen van Wijne tot en met Becker. Deze geschiedkundige verhalen vormen het hoofdbestanddeel van het boek. Ze handelen over de verhouding tussen liberalen en socialisten in Nederland in opeenvolgende, afzonderlijke perioden. Meer in het bijzonder is aan elke auteur gevraagd te belichten hoe (de ontwikkelingen binnen) de grootste socialistische partij van Nederland (eerst de SDAP, vanaf de Tweede Wereldoorlog de PvdA) door liberalen werd beoordeeld. Als wetenschappelijk instituut van liberale snit is de Teldersstichting vooreerst geïnteresseerd in het verkrijgen van zicht op

de oordeelsvorming onder liberalen en op hun politieke optreden. Daarnaast hebben de Nederlandse liberalen zich intensiever met hun socialistische tegenvoeters beziggehouden, dan andersom. De geschiedkundige vertogen laten zien hoe de liberale en socialistische ideologieën in de specifieke Nederlandse context zijn ingekleurd, en hoe het (machts)politieke spel van alledag en het optreden van bepaalde personen of bijzondere gebeurtenissen van invloed zijn geweest op de verhouding tussen liberalen en socialisten. De laatste geschiedkundige bijdrage, die van Becker, mondt uit in de vorming van het paarse kabinet. De bundel wordt afgesloten met twee meer 'politieke' bijdragen, waarin een verklaring wordt gegeven voor de totstandkoming van het paarse kabinet. Als verwoed ijveraar van het eerste uur voor toenadering tussen VVD en PvdA, blikt Vonhoff terug op de 'koude oorlog' tussen beide partijen en op de dooiperiode. Tevens blikt hij vooruit op de slaagkans van het paarse experiment en op de contouren van het Nederlandse politieke landschap. Ten slotte geeft een van de hoofdrolspelers rond 'paars' zijn visie: Bolkestein spreekt zich uit over de vraag hoe het paarse kabinet mogelijk kon worden. Het is de tekst van een rede die de politiek leider van de VVD op 3 december 1994 in Brugge heeft gehouden.

Tussen polarisatie en paars loopt geen rechte lijn, zo zal de lezer bemerken. Dit boek geeft dan ook geen eenduidige verklaring voor de totstandkoming van het paarse kabinet. Nog minder is het geschreven om 'paars' met historisch materiaal te onderbouwen; geen ander doel wordt beoogd dan het dienen van de wetenschap, het vergroten van de kennis over de verhouding tussen liberalen en socialisten in Nederland gedurende de eeuw die vooraf ging aan 'paars'. Volgens sommigen – ook enkele auteurs die aan deze bundel hebben meegewerkt – is die verhouding recentelijk fundamenteel van karakter veranderd. Van der List en Bolkestein leggen sterk de nadruk op het teloorgaan van het oude socialistische geloof in de 'maakbaarheid' van de maatschappij: nu socialisten – mede onder invloed van de niet meer te negeren rot in het (inmiddels merendeels ingestorte) communistische systeem – hun hoop hebben opgegeven een compleet nieuwe maatschappij te kunnen opbouwen, richten zij zich op kleinere sleutelwerkzaamheden aan de bestaande liberale democratie. Omdat zij de superioriteit van de huidige maatschappijvorm erkennen en zijn grondtrekken intact willen laten, is het onderscheid met de liberalen een kwestie van gradatie geworden en ligt onderlinge samenwerking voor de hand. Vonhoff wijst op de deconfessionalisering waardoor de positie van het CDA is ondermijnd. Die partij kan zich voortaan niet langer automatisch in het centrum van de macht nestelen. 'Paars' is in bovenstaande optiek de lentebode van een tijdperk met volstrekt nieuwe partijverhoudingen, waaronder een nauwere,

langdurige samenwerking tussen VVD en PvdA.

Maar de relatie tussen liberalen en socialisten is in het verleden ook niet altijd even slecht geweest. Een korte steekproef waarbij de verhouding na telkens twintig jaar wordt doorgelicht, maakt dat reeds duidelijk. In 1914 stonden liberalen en socialisten dan wel niet broederlijk schouder aan schouder, maar vonden elkaar toch geregeld als het ging om praktische zaken. Liberalen zagen in de socialisten onstuimige bondgenoten tegen de confessionelen en voor een aantal door te voren hervormingen. Het lag niet aan de liberalen dat een jaar eerder een gezamenlijk kabinet niet tot stand kwam. Een meerderheid van de socialisten durfde het experiment niet aan, en verkoos het geven van gedoogsteun aan een liberaal kabinet. Twintig jaar later, in 1934, was de verhouding aanmerkelijk verslechterd. De SDAP bevond zich nu in een eenzaam isolement, doordat bij alle overige partijen twijfels waren gerezen met betrekking tot haar steun aan de bestaande democratische orde. Zelfs van de vrijzinnig-democraten, die zich lange tijd sterk hadden gemaakt voor acceptatie en integratie van de socialisten, was ze vervreemd geraakt. Een herbezinning bracht de socialisten dichter bij de overige partijen. In 1954 vormden ze met de katholieken de spil van de naoorlogse (politieke) orde. Nu stonden de liberalen in een – voornamelijk zelfgekozen – isolement. Samenwerking tussen liberalen en socialisten was echter wel degelijk mogelijk, zoals bleek in de kabinetsperiode 1948-1952. Twintig jaar later, in 1974, was de polarisatie tussen liberalen en socialisten op een hoogtepunt gekomen. Beide partijen hoopten profijt te trekken van het afkalven van de confessionele zuilen. VVD en PvdA sloten onderlinge samenwerking nadrukkelijk uit. In 1994 gedroegen de partijen zich heel wat vriendelijker tegenover elkaar en kwam zo'n samenwerking juist tot stand. Wat dit korte overzicht duidelijk maakt is dat de relatie in het verleden zo haar ups en downs heeft gekend. Er lijkt sprake te zijn van een golfbeweging. Dat de verhouding tussen VVD en PvdA nu een opgaande fase doormaakt, betekent niet dat voor de toekomst een neergaande lijn in de relatie kan worden uitgesloten. Zoals de PvdA-fractievoorzitter in de Eerste Kamer, de hoogleraar parlementaire geschiedenis Van den Berg, het heeft uitgedrukt: 'De totstandkoming van het kabinet-Kok... kan natuurlijk ooit blijken het incidentele produkt te zijn geweest van een wat al te heet uitgevallen zomer op het Binnenhof'⁵. Wellicht zal een bijgewerkte versie van dit boek in 2014 daarover uitsluitsel kunnen geven.

P.G.C. van Schie
Mei 1995